

František Halas v polském kontextu

JÓZEF ZAREK

V Polsku byli z českých básníků 20. století intenzivněji překládáni pouze František Halas a Jaroslav Seifert. Nelze opomenout skutečnost, že vlna překladů Seifertovy poezie přišla teprve poté, co získal Nobelovu cenu, zatímco Halas byl překládán poměrně systematicky (ačkoli knižní vydání se zpočátku objevovala se značným zpožděním a jejich pořadí neodráželo chronologii vzniku jednotlivých překladů). A co více – Halase usilovala přijmout za vlastního, s výjimkou té nejmladší, každá další polská generace po druhé světové válce. Vyšly následující výběry z jeho poezie: *Oczekiwanie* (vybral a přeložil Andrzej Czibor-Piotrowski, 1959), *Wybór poezji* (vybral a úvodní slovo napsal Marian Grześcak, 1974), *Wybór poezji* (vybral a uspořádal Jacek Baluch, 1975), *I co?* (vybral, přeložil a doslov napsal Adam Włodek, 1979) a *Imagena* (vybral, přeložil a úvodní slovo napsal Józef Waczków, 1982). Zmíněných pět vydání by ještě bylo potřeba doplnit o sbírku Kazimierze Andrzeje Jaworskiego *Przekłady poezji czeskiej i słowackiej* (1972), která mimo jiné obsahuje i básně Halasovy. Některé texty byly překládány několikrát, například *Staré ženy* dokonce pětkrát (K. A. Jaworski, A. Włodek, A. Czibor-Piotrowski, Marjan Szykowski a Leszek Engelking – k vlastnímu překladu se neodhodlal J. Waczków). Odkud se tedy bere tak mimořádný zájem o tohoto autora?

Na tuto otázku padaly nejrůznější odpovědi, proto si alespoň některé připomeňme. Zajímavější ovšem patrně bude pohled na to, jak byla Halasova poezie čtena a vnímána a zda, případně jak ji lze číst dále. Naznačená problematika má ostatně jistou souvislost s mnohem obecnějšími představami o uměleckých seskupeních 20. století, přítomnými v české a polské literatuře.

Podle Pavla Winczera je v typologicko-srovnávacím pojetí polským ekvivalentem poetismu tzv. krakovská avantgarda (Awan-garda Krakowska; Winczer 1974: 87nn). Zatím však překlada-

lé a čtenáři vzájemně nepreferují například Nezvala a Przyboše. Jak bylo zmíněno v úvodu, v Polsku je rozhodně známější Halas, v Česku, respektive bývalém Československu, byl zase větší zájem o Gałczyńskiego než o Przyboše. V obou případech pochopitelně sehrál určitou roli zájem uvedeně dvojice básníků o svůj protějšek: Halas překládal Mickiewiczze a Słowackého, Gałczyński navštěvoval hrob matky na olšanském hřbitově, oba básníci se setkali a zrodilo se přátelství rodiny Halasů a Gałczyńských. Během pobytu v Polsku bylo Halasovi uděleno vysoké státní vyznamenání. Proběhla také četná přátelská setkání Halase s polským spisovatelem prostředím. Byly však tyto vztahy opravdu rozhodující pro velmi příznivé hodnocení jeho tvorby, reedice a vysoké náklady jeho děl?

Jak poznamenal Baluch, po prvních informativních překladech byl Halas vnímán jako básník českého národního osudu (Baluch 1975: LXV). Piotrowski navrhl interpretovat Halase v metafyzicko-náboženských kategoriích. Poměrně záhy se ovšem objevila úvaha o jeho mnohem univerzálnějším významu. Konstancy Ildefons Gałczyński v díle *Na śmierć Halasa* (Na smrt Františka Halase) srovnával českého básníka s Louisem Aragonem, Iljou Erenburgem, Pablem Picassem a Pablem Nerudou (Gałczyński 1963: 93). Toto srovnání po letech exponoval Waczków: „máme zde co do činění s poetickým dílem, jehož význam přerůstá význam národního písemnictví“ (Waczków 1982: 7). Zdá se rovněž, že při pohledu zvnějška byly na Halase přenášeny vlastní zkušenosti a kritéria modernosti.

Ona posledně jmenovaná možnost není ostatně až tak hypotetická. Nelze nepřipomenout, že v české literatuře diktoval představy o avantgardě pražský Devětsil. I přes přechodnou spolupráci s brněnskou Literární skupinou (1924–1925) ovládl vzájemné vztahy obou skupin konflikt a četné polemiky. Rozepře odhalovaly rozdíly zásadního rázu: střet racionálně-materialistické a metafyzické vize světa, odlišné chápání hodnot, protikladné hodnocení vztahů domácí a evropské literatury, různé koncepce literární avantgardy, poněkud odlišné chápání funkcí kritiky. Odrazem byla skutečnost, že Moravané byli hodnoceni, jako by byli české

meziválečné (čili devětsilovské) avantgardě odcizení. Nedostali se například do Nezvalovy publikace *Moderní básnické směry* (1937) a v kontextu avantgardy se neobjevovali ani později.

Obdobným způsobem se utvářelo hodnocení halasovského proudu. S avantgardou byla spojována raná poetická díla, v dalším vývoji nezřídka samými tvůrci odmítaná (například Holanovy básně ze sbírky *Blouznivý vějíř*, 1926, s jejichž obnovenou publikací autor svolil teprve v poválečném vydání sebraných děl, či Halasovy básně ze sbírky *Sépie*, 1927, v dalších vydáních autorem opomíjené nebo obměňované). Naproti tomu mimo rámec avantgardy byla vnímána díla, která je vzhledem k jejich uměleckému zpracování nutno považovat za mnohem více novátorská než mnoho výtvorů definovaných jako avantgardní. Stačí jen zmínit Halasovy poemy.

Vyvstává tedy otázka, zda musely být všechny okruhem Devětsilu přijaté určující složky avantgardnosti (kolektivismus, programotvorná činnost, marxistická ideová orientace spolu s novou poetikou a estetikou) vnějším čtenářem brány na zřetel, a to v uvedeném pořadí (obširněji o této problematice Zarek 1997).

Tato pochybnost má pro způsob vidění Halase jistý význam. Józef Waczków, jeho polský překladatel, nazval svou knížku *Franciszek Halas plebejski nowator poetycki* (1980). Tuto domněnku potvrzovala ve své syntetické studii o avantgardě v západoslovanských zemích také Halina Janaszek-Ivaničková (Janaszek-Ivaničková 1988). Z dalších bohemistů psal o jeho avantgardnosti nejsystematičtěji Pavol Winczer, který ve své poslední knížce uveřejnil skicu z roku 1988 *Vztah Halasovej poézie k avantgarde jako problém* (Winczer 2000: 238–245), kde – analogicky k Ivaničkové – uvedl typologii evropské avantgardy v pojetí polského estetika Stefana Morawského, rozlišujícího čtyři varianty avantgardního modelu (Morawski 1985: 249–276):

1. varianta autotelická, jež staví do centra pozornosti umělce-mága a virtuose;
2. angažovaná, upřednostňující roli umělce-tribuna;
3. heroicko-pesimistická, která vyjadřuje vědomí ztráty jednoho axiologického centra;

4. utilitárně-umělecká, zdůrazňující těsný vztah umění s průmyslem a řemeslem.

Závěrečná Winczerova myšlenka zněla: „Halasova poézia vide-
ná z perspektívy tejto typológie má výrazné znaky prvých troch
typov. V jednotlivých básnikových tvorivých obdobiach a aj v jed-
notlivých zbierkach koexistujú (v premenlivých proporciách) v dvo-
jiciach, ba v *Dokořán* sú veľmi výrazne zastúpené všetky tri typy.
[...] Potvrďuje to naše východiskové konštatovanie o obdivuhod-
nej mnohostrannosti Halasovej tvorby“ (Winczer 2000: 245).

Zmíněná shoda názorů z polské a slovenské strany zřejmě
není náhodná a zdá se mít zvláštní souvislost s uvedenou třetí
variantou avantgardy. V polské literatuře jí odpovídá tzv. dru-
há avantgarda (Awangarda lubelsko-wileńska) s katastrofickými
sklony. Ve slovenské literatuře na tento postoj v tvorbě domácích
nadrealistů několikrát poukazoval mimo jiné právě Winczer. Při
této příležitosti připomínal rovněž české analogie apokalyptiky:
díla Viléma Závady, Františka Hrubína, Ludvíka Kundery a Fran-
tiška Halase. Píše: „Tak ako u Poliakov je spodným (skrytým alebo
odhaleným) významovým plánom myšlienka na očakávanú kata-
strofu, v českej poézii tých čias plní obdobnú úlohu idea všeobec-
nejšia, myšlienka na zánik, na smrť, na pomínutelnosť (vyskytujú-
ce se, pravda, i vo vtedajšom poľskom básnictve v nekatastrofickej
podobe, napríklad u Czechowicza)“ (tamtéž: 206; srov. též Zarek
1993: 105n). Mimochodem Przyboś již v roce 1946 poznamenal:
„*Ladění* místy připomíná dětsky citlivou lyriku Czechowicze“
(Przyboś 1946; Waczków 1980: 104). Avantgardní modernost
je zde tedy vnímána obšírněji než v české tradici. Ne náhodou
Przyboś píše o Halasovi a Holanovi jako o novátorech.

Širší se jeví rovněž intertextuální vztahy Halasových děl,
dokonce těch nejznámějších a nejčastěji komentovaných. Zastav-
me se alespoň u *Starých žen*. Poznámky Jana Grossmana o litanické
povaze tohoto díla inspirovaly Pavla Winczera k srovnání hédonis-
tické a tragické travestie litanie (V. Nezval, *Píseň písni* a F. Halas,
Staré ženy) a Zdzisława Niedzielu k připomenutí barokních tradic
v Halasově tvorbě (Grossman 1957; Winczer 1970). Uvedená Nezva-
lova báseň a některá zjištění polských vědců svědčí o tom, že Hala-

sovu báseň nelze chápat jen v kontextu litanické formy. Litanie přece neobsahuje prvky portrétní postavy. Naproti tomu poetický model metaforizování částí tváře a celého těla spolu s litanickými označeními „věže Davidova“ (*Pís* 4,4; podle kralického překladu), „věže z kostí slonových“ (*Pís* 7,4), „dennice“ (*Pís* 6,9) nalezneme ve společném zdroji těchto děl a zčásti i *Loretánské litanie*, jímž je biblická *Píseň písní*, kde jsou vypočítávány a metaforizovány jednotlivé části těla milenců (oči, vlasy, nos, zuby, rty, tváře, krk, prsa, břicho, pupek, stehna, chodidla). Bolesław Leśmian v tom viděl „osobitou abecedu, složenou ne z písmen, nýbrž z částí těla“ (Czaplewicz 1973: 58–59). Na Východě stálo uvedené pravidlo za vznikem poetického portrétní (Starowieyski 1985: 306, 332–333), a to především v poezii duchovní (mystické, mariánské, o božích mukách), ale šířeji i v inspiraci poezie alegorické a erotické.

Uvedená tradice se jeví jako důležitá rovněž proto, že obsahuje možnost tragického portrétní: jde o obraz trpícího Krista. Více se této tematice věnoval Miroslav Korolko v práci *Pozdrawianie wszystkich członków Pana Jezusowych* (Korolko 1977). Vzhledem k přítomnosti „kříže starých žen“ u Halase lze tento kontext, utvářený zejména v pozdním středověku, jen stěží opomenout. Nutno ovšem dodat, že býval využíván, v čitelných souvislostech s *Písní písní*, nejen duchovní poezií. Připomeňme například krátkou báseň Bohuslava Reynka Mrtví (ze sbírky *Smutek země*, 1918), která zahrnuje apoteózu smrti člověka. A to ne, jak tomu bývalo dosud, nějaké konkrétní osoby, nýbrž skupiny mrtvých. Vlastní výpověď má dichotomickou stavbu: spojuje specifický portrét z rakve (úsměv, skráně, ruce – první tři sloky) s litanickým výčtem: „mrtví jsou...“ (zejména tři zbývající sloky). Mimo jiné: „Mrtví jsou zora, mrtví jsou kuropění, / mrtví jsou rosa, mrtví jsou ptáci, mrtví jsou východu rdění“ (Reynek 1985). V *Písní písní* čteme: „Jak jsi ty krásná, a jak utěšená, ó milosti přerokovaná“ (*Pís* 7,6) a „silné jest jako smrt milování, tvrdá jako hrob horlivost“ (*Pís* 8,6). Reynek takto představený vztah obrací: u něho „krásné a spravedlivé jest umírání“.

Zdá se, že Halas pokračuje ve stopách autora Mrtvých (srov. Med 1969), podobně také využívá metaforiku *Písně písní*, jak

tomu je například v odkazech následujících srovnání: „studnice vod živých“ (*Pís* 4,15) – u Halase: „studánky zasypané“; „čistá jako slunce“ (*Pís* 6,10) – u Halase: „oblohy zatažené“; „kterouž viděti jako dennici“ (*Pís* 6,9) – u Halase: „noci bez dnění“; „otevřelať jsem milému svému“ (*Pís* 5,6) – u Halase: „dvířka zapadlá“. Způsob Halasova metaforizování se ostatně může opírat i o krátký fragment samotné *Písně*: „Zahrada zamčená jsi, sestro má choti, vrchoviště zamčené, studnice zapečetěná“ (*Pís* 4,12).

Tím, že naznačujeme souvislosti, spojující *Staré ženy* s předlitaničskou a nelitaničskou tradicí, nechceme nikterak jejich litaničnost negovat. Naším záměrem je pouze poukázat na skutečnost, že intertextuální odkazy tohoto díla jsou bohatší, než se dosud soudilo. Proto by některé závěry, třeba jen Winczerovy, bylo potřeba poopravit (srov. Zarek 1993: 92–100). Bohatství odkazů básně by také mohlo zaujmout nové překladatele. Dosud poslední překlad Leszka Engelkinga (Halas 1984) nese výrazné známky překladu generačního (jazyk a citlivost generace časopisu *Brulion*; od roku 1986 mimo cenzuru, 1990–1999 oficiálně).

Závěrem předkládám ještě jednu možnost, jak číst Halase, tentokrát podle Tadeusze Różewicze. Tento ceněný básník ve své tvorbě reagoval i na některé překlady české poezie, mimo jiné na Mikuláškovu Trávu (krátká báseň *Trawa* ve sbírce *Regio*, 1969; srov. Zarek 1995), ale již dříve na Halasovy *Staré ženy* – básní *Opowiadanie o starych kobietach* (1963). Różewicz, který odmítá pravidlo vznešené mluvy a preferuje asketický jazyk, zahazuje svou báseň následovně:

Lubię stare kobiety
brzydkie kobiety
złe kobiety

są solą ziemi

nie brzydzą się
ludzkimi odpadkami

znają odwrotną stronę
medalu
miłości
wiary

Litanickost zredukoval na několik výčtů, vyexponoval tělesno a tvrdošijnou existenci života. „Stare kobiety / są nieśmiertelne“, čteme o několik řádků dále a dokonce i tehdy, když „umiera bóg / stare kobiety wstają jak co dzień“. Pouze hlupáci se jim tedy mohou smát, „bo to są piękne kobiety“ (Różewicz 1973: 29–31). Dodejme, že první český výbor Różewiczovy poezie, který pořídila Vlasta Dvořáčková, dostal název *Uprostřed života* (1958).

Halasovská inspirace neměla pro Różewicze příležitostnou povahu, zapojovala zkondenzovaný halasovský obraz do krevního oběhu polské poezie – jako podstatná se zde jevila ne jeho českost, nýbrž univerzálnost pravdy o jistém rozměru života. Stejně jako pro Halase je pro něj zásadní apoteóza starých žen jako těch, jež nejlépe znají temnou, „odvrácenou stranu“ bytí a udržují jeho smysl navzdory všem obtížím.

To je zřejmě nejlepší potvrzení faktu, že Halasova poezie si k polskému čtenáři našla několik cest. Jak to zformuloval Jarosław Iwaszkiewicz: „Protože byl nejen okouzlujícím člověkem. Je okouzlujícím, a co více, je velkým básníkem“ (cit. Waczków 1980: 115).

Literatura

BALUCH, Jacek

1975 Wstęp, in F. Halas: *Wybór poezji*, ed. J. Baluch (Wrocław–Kraków: Wydawnictwo Literackie)

CZAPLEJEWICZ, Eugeniusz

1973 *Adresat w poezji Leśmiana* (Wrocław)

GAŁCZYŃSKI, Konstanty Idelfons

1963 *Začarovaná drožka*, přel. J. Pilař (Praha: Československý spisovatel)

GROSSMAN, Jan

1957 Předmluva, in F. Halas: *Básně*, edd. J. Grossman, V. Justl (Praha: Československý spisovatel), s. 7–52 [přetištěno in J. G.: *Analýzy*, Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 153–192]

JANASZEK-IVANIČKOVÁ, Halina

1988 Awangarda literacka w krajach zachodniosłowiańskich, in *Z polskich studiów slawistycznych*, Seria 7 (Warszawa), s. 85–98

JAWORSKI, Kazimierz Andrzej

1972 *Przekłady poezji czeskiej i słowackiej* (Lublin: Wydawnictwo Lubelskie)

KOROLKO, Mirosław

1977 Pozdrawianie wszystkich członków Pana Jezusowych. Z dziejów późnośredniowiecznej literatury pasyjnej w Polsce, in *Z przeszłości* (Warszawa), s. 117–151

MED, Jaroslav

1969 Halas – Trakl – Reynek. Pokus o srovnání, *Česká literatura*, č. 3, s. 228–240

MORAWSKI, Stefan

1985 *Na zakręcie: od sztuki do po-sztuki* (Kraków: Wydawnictwo Literackie), s. 249–276

PRZYBOŚ, Julian

1946 *Linia i gwar 1* (Warszawa)

REYNEK, Bohuslav

1985 *Básnické dílo 1*, ed. J. Mlejnek (J. Hradec) (Purley: Rozmluvy)

RÓŻEWICZ, Tadeusz

1973 *Poezja. Dramat. Proza* (Wrocław: Ossolineum)

STAROWIEYSKI, Marek (ed.)

1985 *Muza chrześcijańska 1. Poezja armeńska, syryjska i etiopska* (Kraków: Znak)

WACZKÓW, Józef

1980 *Franciszek Halas. Plebejski nowator poetycki* (Warszawa: Czytelnik)

1982 Wstęp, in F. Halas: *Imagena* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy)

WINCZER, Pavol

1974 *Poetika básnických smerov v polskej a slovenskej poézii*

20. storočia (Bratislava: Veda)

1970 Nowoczesne odmiany „formy“ litanijnej. Na przykładyie poematu

Halasa *Stare kobiety* i wiersza V. Nezvala *Pieśń nad pieśniami*, in

Studia z teorii i historii poezji, ed. M. Głowiński (Wrocław: Ossolineum)

[slovenská verze *Romboid*, 1969, č. 2, s. 29–34; upravená verze

in P. W.: *Súvislosti v čase a priestore*, 2000, s. 226–237]

2000 Vztah Halasovej poézie k avantgarde jako problém, in *Súvislosti v čase a priestore. Básnická avantgarda, jej prekonávanie a dedičstvo (Čechy, Slovensko, Poľsko)* (Bratislava: Veda), s. 238–245 [poprvé *Česká literatura*, 1988, č. 5, s. 467–472]

ZAREK, Józef

1993 *Poezja i myśl. Problem refleksji w czeskiej poezji międzywojennej*

(Katowice: Uniwersytet Śląski)

1995 Třikrát motiv trávy (O. Mikulášek, M. Válek, T. Różewicz),

in *Sborník prací filozofické fakulty Ostravské univerzity* 155, č. 2,

s. 207–215

1997 Czeska literatura awangardowa i postawangardowa z polskiej

perspektywy, in *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego dla rozwoju języka i literatury. Polsko-české sousedství v rozvoji jazyka a literatury*,

edd. T. Z. Orłoś, J. Damborský (Wrocław: b. n.), s. 117–123

Dr. hab. Józef Zarek, Uniwersytet Śląski w Katowicach